

ЯК Я РОЗУМІЮ ФІЛОСОФІЮ

*Думки, навіяні Фрідріхом Вайсманом та одним
з перших астронавтів, що висадилися на Місяці*

(Переклад з німецької за виданням: Popper K. Wie ich die Philosophie sehe //
Popper K.R. Auf der Suche nach einer besseren Welt. Munchen, 1984. – S. 193–211.)

I

Відома і блискуча стаття мого друга Фрідріха Вайсмана, який помер в 1959 році, називається “Як я розумію філософію”. Багато чого у цій статті мене захоплює і по багатьох пунктах я з ним погоджуюсь, хоча моя точка зору цілком розходиться з його поглядами.

Фрідріх Вайсман та багато з його колег вважають, зокрема, що філософи є людьми особливого сорту, а філософію слід розглядати, як їх особливе призначення. У своїй статті він намагається підтвердити за допомогою прикладів особливий характер філософів і філософії, порівнюючи її з іншими дисциплінами, наприклад, математикою або фізикою. Зокрема, він намагається описати і пояснити інтереси і діяльність сучасних академічних філософів в такий спосіб, що можна зробити висновок: вони продовжують справу, яку розпочали великі філософи минулого.

Це надзвичайно цікаво; більше того, Вайсман не приховує своєї симпатії до цієї академічної діяльності і своє велике захоплення нею. Зрозуміло, сам він душею і тілом належить до цієї вибраної групи філософів і, мабуть, бажає запалити і в нас той ентузіазм, що рухає кращими членами цього закритого товариства.

Я розумію філософію зовсім інакше, допускаючи, що всі люди є філософами, хоча одні більшою мірою, ніж інші. Я, звичайно, згодний з тим, що існує особлива і замкнута група академічних філософів, однак не поділяю захоплення Вайсмана їх діяльністю і поглядами. Навпаки, я думаю, що багато чого говорить на користь тих людей (для мене вони також є особливим типом філософів), що не довіряють академічній філософії. У будь-якому випадку я рішучий противник теорії, на якій ґрунтується блискуче есе Вайсмана. Я маю на увазі теорію про існування інтелектуальної і філософської еліти [2].

Передусім можна погодитись з тим, що лише незначна кількість філософів були дійсно великими і лише деякі з них є гідні захоплення. І хоча зроблене ними надзвичайно важливе для академічної філософії, проте філософію не можна вважати в буквальному значенні їх витвором, подібно до того, як картина є витвором великого художника, а музика – витвором великого композитора. І крім того, велика філософія, наприклад філософія грецьких до-сократиків, визначила майже усю академічну і професійну філософію.

II

На мою думку, на професійній філософії лежить деяка провина. Вона потребує виправдання свого існування. Я думаю навіть, що оскільки я сам – професійний філософ, то і на мені також лежить певна частина провини. Я визнаю себе винним і, подібно до Сократа, готовий захищатися.

У зв’язку з цим мені пригадується “Апологія Сократа” Платона, оскільки з усіх філософських праць ця робота мене захоплює найбільше. Я думаю, що з історичного погляду “Апологія...” є достовірною: у загальному і в цілому вона є справжньою розповіддю про те, що говорив Сократ перед афінським судом. Я захоплююся нею: тут говорить людина скромна, іронічна і безстрашна. Захист його дуже простий: він усвідомлює свою інтелектуальну обмеженість, розуміє, що він не

мудрий, за винятком, хіба що впевненості: він знає, що нічого не знає; він самокритичний і є критиком усякого стану зарозумілості. Але насамперед він залишається другом своїх ближніх і лояльним громадянином афінської держави. Це є не тільки захист Сократа, але, як мені здається, вражаючий захист самої філософії.

III

І все-таки, у чому ж провина філософії? Я гадаю, на багатьох філософах, включаючи деяких великих, лежить частина провини. Мені хотілося б у цьому зв'язку згадати чотирьох великих філософів: Платона, Юма, Спінозу та Канта.

У Платона, найбільшого, найглибшого і найгеніальнішого з усіх філософів, ми виявляємо таке розуміння людського життя, котре я вважаю огидним і прямо-таки жахливим. При цьому він був не тільки великим філософом і засновником впливової професійної філософської школи, але й натхненним поетом, що написав, поряд з іншими чудовими творами, ще й “Апологію Сократа”. Як і в багатьох професійних філософів, що жили після нього, його недоліком (на відміну від Сократа) була віра в теорію еліти. У той час, як Сократ вимагав від державного мужа мудрості і тим самим думав, що йому (державному мужу) варто було б знати, як мало він знає; Платон же вважав, що саме мудрець, вчений-філософ повинен бути державним мужем, і навіть абсолютним правителем. (Від Платона манія величності стає найпоширенішою професійною хворобою філософів.) У десятій книзі “Законів” він вводить навіть інститут, що став зразком інквізиції та концентраційних таборів. І він же сам рекомендував побудувати концентраційний табір з одиночною камерою з метою зцілення інакомислячих – дисидентів.

Девід Юм, який не був професійним філософом, а поряд з Сократом, очевидно, одним з найвідвертіших і врівноваженіших серед великих філософів і при цьому скромною, раціональною і досить безпристрасною людиною, приваблював своєю невдалою і помилковою психологічною теорією (та теорією пізнання, яка вчила його не довіряти вартим уваги здібностям власного розсудку), давши початок його жахливій теорії, яка проте знайшла згодом багато прихильників: “Розум виступає рабом афектів; і він повинен бути ним і залишається ним. Він не може претендувати на будь-яку іншу роль, крім того, щоб служити афектам і коритися їм” [3].

Я готовий погодитися, що без афектів нічого величного ніколи не досягалось; проте я займаю іншу, відмінну від Юма, позицію. На мою думку, приборкання наших афектів розумними обмеженнями, на яке ми, нерозумні люди, здатні, залишається єдиною надією людства.

Спіноза – святий серед великих філософів, – як Сократ та Юм, не був професійним філософом і стверджував зовсім інше, ніж Юм. І все ж таки я вважаю, що те, що він вчить, не тільки помилкове, але й неприйнятне з етичної точки зору. Як і Юм, він був детерміністом. Він не вірив у свободу людської волі і вважав, що інтуїтивність свободи волі є помилкою. І він же вчив, що людська свобода може полягати лише в ясному, виразному і належному розумінні важливих, необхідних причин наших дій: “Афект, що перебуває у пасивному стані, перестає бути таким, як тільки ми складемо ясну і виразну ідею про нього” [4].

За вченням Спінози, доки є афект, ми залишаємося в його тенетах і не можемо бути вільними. Як тільки ми складемо ясну і виразну ідею про нього, хоча ми й надалі детерміновані ним, ми перетворюємо його в частину нашого розуму. Ось це і є свобода, – вчить Спіноза.

Мені це вчення видається неспроможною і небезпечною формою раціоналізму, хоча я й сам раціоналіст. По-перше, я не вірю в детермінізм і не вважаю також, що Спіноза чи ще хтось інший, висунув серйозні аргументи на захист детермінізму, або аргументи, що примирили б детермінізм з людською свободою (і тим самим також зі здоровим глуздом). Детермінізм Спінози здається мені типовою помилкою, хоча, звичайно, правильно, що багато чого з того, що нами робиться, не завжди детерміноване і навіть не передбачуване. По-друге, хоч і справді, що чуттєвий порив – Спіноза називає це (“афектом”) – робить нас залежними, ми, відповідно до наведеної вище формули, лише

доти не відповідаємо за наші дії, доки не створили чітке, виразне і належне раціональне уявлення про їх мотиви. Я, напрооти, стверджую, що ми ніколи не зможемо цього досягнути. І хоча так само, як і Спіноза, я вважаю, що в наших діях, як і в стосунках з нашими ближніми, важливим є вміння керуватись розумом, однак навряд чи хтось зможе похвалитися, що йому вдалося цього досягнути.

Кант – один з небагатьох найоригінальніших професійних філософів, гідний захоплення, – намагався вирішити юмівську проблему залежності розуму та спінозівську проблему детермінізму, однак обидві його спроби не мали успіху.

Це лише деякі з великих філософів, яких я глибоко поважаю і шаную. Тепер стає зрозумілим, чому я важаю за необхідне захищати філософію.

IV

На відміну від моїх друзів – Фрідріха Вайсмана, Герберта Фейгля і Віктора Крафта – я ніколи не був членом Віденського гуртка логічного позитивізму. Отто Нейрат навіть називав мене “офіційною опозицією”. Мене ніколи не запрошували на засідання гуртка, можливо, через мою добре відому опозицію до позитивізму. (Я з задоволенням прийняв би таке запрошення не тільки тому, що деякі з членів гуртка були моїми друзями, але й тому, що я користувався великою повагою також серед його інших членів.)

Під впливом “Логіко-філософського трактату” Людвіга Вітгенштейна Віденський гурток не тільки був антиметафізичним, але й став антифілософським.

Моріц Шлік, керівник гуртка, з властивими йому пророчими здібностями, попереджував, що філософія, оскільки вона ніколи не користується змістовними словами, а завжди лише повторяє “безглузді фрази”, незабаром зникне, філософи виявлять, що в них більше немає “шанувальників”, “вони один за другим зникли”.

Багато років Вайсман був однодумцем Вітгенштейна і Шліка. Його ентузіазм обертається для філософії ентузіазмом наставника. Я завжди захищав філософію і навіть метафізику від Віденського гуртка, однак був змушений визнати певну невдачу філософів, що стикнулися зі справжніми філософськими проблемами різної серйозності і складності. Я гадав, що деякі з цих проблем можуть бути вирішені.

Існування актуальних і серйозних філософських проблем та необхідність їх критичного обговорення фактично є єдиним виправданням для так званої професійної, або академічної філософії. Вітгенштейн та члени Віденського гуртка відкинули існування серйозних філософських проблем. Вкінці “Трактату...” стверджується, що проблеми філософії, включаючи також проблеми самого “Трактату...”, – це псевдопроблеми, що виникають унаслідок невідповідності вживання слів. Ця теорія стала можливою завдяки пропозиції Рассела розглядати логічні парадокси як псевдосудження, що не істинні, і не хибні, а беззмістовні. Це привело до сучасної філософської техніки усунення небажаних висловлень і проблем “як беззмістовних”.

Вітгенштейн заперечував існування дійсних проблем, чи справжніх головоломок (riddles); пізніше він часто говорив про головоломки, тобто про труднощі або непорозуміння, що виникають через зловживання філософською мовою. Я можу лише додати до цього, що для мене було б непростимо залишатися філософом за умови повної відсутності як серйозних філософських проблем, так і будь-якої надії їх вирішити. У такому випадку існування філософії було б неможливо виправдати.

V

Тепер мені хочеться запропонувати ряд нових, характерних для філософської діяльності думок, які однак, я вважаю неспроможними. Цей розділ я хотів би назвати “Як я філософію не розумію”.

По-перше, завдання філософії не зводиться до усунення помилок, хоча таке усунення інколи необхідне як підготовча робота.

По-друге, я не розглядаю філософію як галерею творів мистецтва, дивних і оригінальних картин світу або раціональних і незвичайних його описань. Вважаю, що ми чинимо зовсім неправильно по відношенню до великих філософів, розуміючи філософію саме так. Великі філософи не переслідували чисто естетичних цілей. Вони не хотіли бути архітекторами вишуканих систем; навпроти, як і усі великі вчені, вони були передусім шукачами істини, шукачами реальних вирішень дійсних проблем. Я дивлюся на історію філософії взагалі як на частину історії пошуку істини, але відкидаю її естетичну вартість, хоч і згідний з тим, що краса у філософії, як і в науці, має велике значення.

Інтелектуально я досить рішуча людина. Ми не можемо бути одночасно інтелектуально безвідповідальними і шукачами істини. Той, хто шукає істину, не повинен боятися ніяких знань: *Sapere aude!* (май мужність знати). Необхідно мати рішучість бути революціонером у сфері мислення.

По-третє, я не розглядаю історію філософських систем як історію інтелектуальних побудов, через які апробуються різноманітні ідеї, а істина в них виявляється як побічний продукт. Я вважаю, що ми несправедливі до дійсно великих філософів, якщо бодай би на мить поставимо під сумнів те, що будь-який з них тут же відмовився б від своєї системи, якщо б переконався б, що вона ні на крок не наблизилася йому до істини. (Між тим, саме цим пояснюється, чому я не вважаю Фіхте або Гегеля великими філософами: сумніваюся у їх любові до істини.)

По-четверте, я не думаю, що філософія є спробою пояснення, аналізу чи “експлікації” понять, слів чи мови.

Поняття чи слова є тільки простий інструмент для формулювання висловлювань, положень або теорій. Поняття чи слова самі по собі не можуть бути ні істинними, ні помилковими. Вони лише виступають засобом людської мови, яка щось описує чи обґрунтовує. Нашою метою повинен бути не аналіз значень, а пошук цікавих і фундаментальних істин, тобто пошук істинних теорій.

По-п’яте, я не вважаю філософію засобом визначення розумності.

По-шосте, я не вважаю філософію інтелектуальною терапією (як Вітгенштейн), діяльністю, за допомогою якої люди звільняються від своєї філософської плутанини. Мені видається, що Вітгенштейн у своїх пізніх роботах не вказав, говорячи його словами, вихід з мухоловки. Швидше муха, що не може вилізти з мухоловки, є точним автопортретом Вітгенштейна. (Своїм прикладом Вітгенштейн підтверджує теорію Вітгенштейна, так само, як Фрейд, – теорію Фрейда.)

По-сьоме, я не бачу, щоб у філософії прагнули висловлюватися точно чи пунктуально. Точність і пунктуальність самі по собі не є інтелектуальними вартостями, і ми ніколи не повинні намагатися бути точнішими і пунктуальнішими, ніж цього вимагає відповідна проблема.

По-восьме, я не вважаю філософію заняттям для обґрунтування підстав або понятійних меж вирішення проблем, що можуть постати в найближчий час або у віддаленому майбутньому. Таку роботу свого часу намагався виконати Джон Локк, який збирався написати есе про етику, для чого він вважав за необхідне провести попередню роботу у царині понять. Його “Есе” вміщає саме таку попередню роботу; і англійська філософія з того часу застрягла – за винятком деяких політичних есе Локка і Юма – на цій підготовчій роботі.

По-дев’яте, я також не розумію філософію як осмислення духу часу. Ця гегелівська ідея не витримала критики. Зрозуміло, що у філософії, як і в науці, може існувати мода. Але, хто серйозно ставиться до пошуку істини, не буде ганятися за модним; він скоріше не буде йому довіряти і навіть зможе з ним боротися.

VI

Усі люди – філософи. Навіть якщо вони не усвідомлюють, що зіштовхуються з філософськими проблемами, однак у будь-якому разі вони мають філософські упередження. Більшість з таких упереджень – це теорії, які вважаються самоочевидними. Люди переймають їх зі свого духов-

ного середовища або з традицій. Оскільки більшість з цих теорій повністю нами не усвідомлюється, то вони по суті є упередженням у тому значенні, що їх приймають без належної критичної перевірки, хоча вони й можуть мати велике значення для практичної діяльності і життя взагалі.

Існування професійної, або академічної філософії виправдовується потребою критично вивчати і перевіряти ці досить поширені та впливові теорії. Саме такі теорії становлять відправні пункти усієї науки та філософії. Однак це дуже ненадійна основа. Будь-яка філософія повинна починатися з сумнівних, а часто навіть з бентежних для некритичного здорового глузду поглядів. Звідси зрозуміло, що покладатися необхідно на освічений, критичний здоровий глузд, на досягнення точки зору, що наближає до істини і має не такий згубний вплив на життя людей.

VII

Я хотів би навести тут деякі приклади з поширених і небезпечних філософських упереджених теорій.

У філософії існує досить впливова точка зору на життя, згідно з якою хтось повинен нести відповідальність за зло, яке твориться у світі (або щось зовсім небажане): хтось це робить з необхідністю, навіть навмисне. Ця точка зору відома давно. У Гомера ревності і гнів богів стали причиною більшості жаклих подій, що відбувалися в околицях Трої та у самому місті; а Посейдон – відповідальний за поневіряння Одисея. Пізніше, у християнській традиції відповідальність за зло несе диявол. А у вульгарному марксизмі змова жадібних капіталістів заважає настанню соціалізму та досягненню небесного царства на землі.

Теорія, згідно з якою війни, злидні та безробіття виявляються наслідком злих помислів і намірів, є також складовою частиною здорового глузду, але вона некритична. Я називаю цю некритичну теорію здорового глузду змовницькою теорією суспільства. (Можна говорити й про змовницьку теорію світу взагалі: досить згадати хоча б про громовержця Зевса). Ця теорія дуже поширена. Вона виявляється у пошуках “козла відпущення”, гоніннях і жаклих стражданнях. Важливою ознакою змовницької теорії суспільства є те, що вона дійсно заохочує змовницьку діяльність. Однак критичний аналіз показує, що змови не досягають своєї мети. Ленін, який відстоював теорію змови, також був змовником; цієї ж теорії дотримувались і Муссоліні, і Гітлер. Проте задумам Леніна не судилося збутися в Росії, так само, як і задумам Муссоліні в Італії чи Гітлера в Німеччині. Усі вони стали змовниками, тому що некритично сприйняли змовницьку теорію суспільства.

Філософія зробила [у правильне її сприйняття] свій скромний, але, очевидно, вагомий внесок, звернувши увагу на помилки змовницької теорії суспільства. Більше того, цей внесок привернув увагу до думки про те, що велике значення для суспільства мають непередбачені наслідки людської діяльності, а також на те, що завдання теоретичних соціальних наук полягає у поясненні соціальних явищ як непередбачених наслідків нашої діяльності.

Візьмемо для прикладу проблему війни. Навіть філософ такого критичного рівня, як Бертран Рассел, вважав, що війни повинні пояснюватися психологічним чинником – людською агресивністю. Я не заперечую існування агресивності, але дивуюся близорукості Рассела, який не звернув уваги на те, що більшість сучасних воєн відбувається скоріше через страх перед агресією, ніж через саму агресію. Це були або ідеологічні війни через страх перед змовою, або небажані війни, які, навпаки, виникали в деяких випадках через такий страх. Прикладом цього виступає сьогоднішній страх перед агресією, яка спричинила гонку озброєння, яка може призвести до війни; можливо, до превентивної війни, як її певний час пропонував називати Рассел, противник війни та агресії, оскільки він (цілком справедливо) боявся, що Росія незабаром буде володіти водневою бомбою. (Ніхто на Заході не хотів створювати бомбу; лише страх, що Гітлер зможе отримати її раніше, змусив приступити до її створення).

Інший приклад філософських недоречностей: вважається, що думки людини завжди визначаються її інтересами. Цю теорію (яку можна кваліфікувати як викривлену форму юмівського

вчення, згідно з яким розум є і повинен бути рабом афектів) застосовується, як правило, не до власних думок (як це робив Юм, вказуючи на те, що наш розум недосконалий і ненадійний, у тому числі його власний розум), а лише до чужих думок. Але це заважає нам бути терпимими до нових думок і сприймати їх серйозно, оскільки ми можемо знову підвести їх під “інтереси” інших.

Проте саме через це раціональна дискусія є неможлива. Наша природна допитливість, наш інтерес до істини зникає. Дуже важливе запитання: у чому полягає істинність даної речі? Підміняється іншим, значно менш важливим питанням: у чому полягає твій інтерес, якими мотивами керується твоя думка? Тим самим виникає перешкода бажанню вчитися в того, чия думка не збігається з нашою. Порушується наднаціональна єдність людського розуму та єдність, на якій ґрунтується наша спільна раціональність.

Аналогічним філософським непорозумінням є сучасна дуже впливова теза, згідно з якою раціональна дискусія можлива лише між тими, у кого позиції збігаються в принциповому. Це згубне вчення означає, що раціональна або критична дискусія неможлива, якщо її учасники стоять на різних позиціях. Вона приводить, як і розглянуті раніше теорії, до небажаних і нігілістичних наслідків. Є багато таких, що поділяють ці теорії. Їх критика входить до сфери завдань філософії, одну з основних галузей якої в багатьох професійних філософів становить теорія пізнання.

VIII

На мою думку, проблеми теорії пізнання становлять ядро як некритичної популярної філософії здорового глузду, так і академічної філософії. Вони навіть можуть стати вирішальними в теорії етики (про що нам недавно нагадав Жак Моно [5]). Простіше кажучи, основна проблема в цій та інших галузях філософії полягає в конфлікті між “теоретико-пізнавальним оптимізмом” і “теоретико-пізнавальним песимізмом”. Чи здатні ми досягнути істини? Що ми можемо знати взагалі? У той час, як теоретико-пізнавальний оптиміст вірить у можливості людського пізнання, песиміст вважає, що справжні знання знаходяться по той бік людських можливостей.

Я – прихильник здорового глузду, але не корпоративного; я стверджую, що здоровий глузд є для нас єдиною можливим вихідним пунктом. І все ж таки ми не повинні намагатися побудувати на ньому систему достовірного знання. Навпаки, нам слід піддавати його критиці і тим самим поліпшувати його. У цьому сенсі, з позицій здорового глузду, я – реаліст; я вірю в реальність матерії (яку розглядаю, наприклад, як те, що мають на увазі під словом “реальний”). Я міг би й назвати себе “матеріалістом”, якби цей вислів не означав також таке вірування, що: а) вважає, що матерія принципово непізнавана; б) заперечує реальність нематеріальних силових полів; в) заперечує реальність духу або свідомості і взагалі реальність усього того, що вважається нематеріальним. Я стою на позиціях здорового глузду, допускаючи, що існують як матерія (“світ-1”), так і дух (“світ-2”), а також вважаю, що існують ще й інші речі, насамперед продукти духовної діяльності людини, до яких відносяться наші наукові проекти, теорії і проблеми (“світ-3”). Інакше кажучи, я – плюраліст. Тому готовий цю позицію критикувати та замінити її іншою. Однак усі відомі мені критичні контраргументи я вважаю незадовільними. (Між тим описаний тут плюралізм необхідний також й етиці.)

Усі аргументи, які висувалися до цього часу проти плюралістичного реалізму, ґрунтувалися в кінцевому підсумку на некритичному сприйнятті здоровим глуздом теорії пізнання. Однак для мене ця теорія пізнання видається його найбільшим недоліком. Теорія пізнання здорового глузду оптимістична до найвищої міри, оскільки вона отожднює будь-які знання взагалі з достовірними знаннями, наприклад, вона стверджує, що все, що ґрунтується на припущеннях, гіпотезах, не є справжнім “знанням”. Цей аргумент я відкидаю як чисто словесний. Я охоче допускаю, що слово “знання” у всіх відомих мені мовах не означає чогось цілком достовірного. Але наука гіпотетична по своїй суті. А програма здорового глузду виходить з найбільш достовірного або у крайньому випадку з такого, що здається достовірним (базисне знання – це чуттєве знання), і на цій надійній

основі потім вибудовується система достовірного знання. Ця наївна програма здорового глузду і позитивізму не витримала критики.

Крім того, варто зауважити, що вона приводить до двох філософських концепцій реальності, що суперечать здоровому глузду і прямо протилежні одна до другої.

По-перше, до не-матеріалізму (Берклі, Юм, Мах).

По-друге, до біхевіористського матеріалізму (Уотсон, Скінер).

Перший заперечує реальність матерії, оскільки єдина відома і достовірна підстава нашого пізнання полягає в досвіді наших власних сприйнять (відчуттів, спостережень), які завжди не-матеріальні.

Другий, біхевіористський матеріалізм відкидає існування духу (і тим самим існування людської свободи), тому що все, що ми можемо спостерігати, це зовнішня людська поведінка, яка у будь-якому відношенні збігається з поведінкою тварин.

Обидві ці теорії ґрунтуються на неспроможній теорії пізнання здорового глузду, що веде до традиційної, але не до дійсної критики теорії реальності здорового глузду.

Обидві теорії не відносяться до етично нейтральних. Якщо я хочу заспокоїти дитину, що плаче, то в такому випадку я нібито не бажаю, щоб припинилися неприємні для мене відчуття; також мені не хочеться нібито змінити поведінку дитини або перешкодити їй витерти сльози. Ні, мною рухає інший мотив – недоведений, не виведений логічно, але людський (гуманний).

Іматеріалізм (не-матеріалізм) зобов'язаний своїм походженням відомій тезі Декарта, – звичайно, він не був матеріалістом, – згідно з якою ми повинні брати за вихідний принцип незаперечну (очевидну) підставу, наприклад, знання про наше власне існування. Свого найвищого розвитку іматеріалізм досягнув на межі століть у Ернста Маха. Однак сьогодні він втратив свій колишній вплив, уже не модний [5].

Біхевіоризм – заперечення існування свідомості, духу – сьогодні дуже модний. Хоча він надмірно возвеличує чуттєві спостереження, проте біхевіоризм не тільки суперечить людському досвіду, але й намагається вивести зі своїх ідей жахливу етичну теорію – кондиціоналізм, теорію умовних рефлексів, що пояснює будь-яку поведінку позитивним або негативним навчанням [6]. Біхевіоризм не бере до уваги, що насправді з людської природи не можна вивести ніякої етичної теорії. (Жак Моно справедливо вказує на цей факт; [див. також мою книгу “Відкрите суспільство та його вороги”]). Сподіватимемось, що настане день, коли минеться ця мода некритичного сприйняття теорії пізнання здорового глузду, неспроможність якої я намагався довести.

IX

Отже, філософія, як я її розумію, ніколи не повинна, а тим паче не може відокремлюватися від конкретних наук. В історичному плані уся західна наука виступає як спадкоємниця філософських спекуляцій греків про космос, світовий порядок. Спільними предками усіх вчених та філософів є Гомер, Гесіод та досократики. Проблема структури універсуму та нашого місця в ньому була для них центральною темою; з неї виросла проблема пізнання універсуму (проблема, яка, на мою думку, стала вирішальною для усієї філософії). Саме критичне вивчення науки, її відкриттів і методів продовжує залишатися характерним для філософського дослідження навіть після відділення науки від філософії [7].

“Математичні начала натуральної філософії” Ньютона видаються мені великою інтелектуальною подією, великою інтелектуальною революцією в загальній духовній історії людства. Їх можна розглядати як здійснення більш ніж двотисячолітньої мрії, і вони свідчать про зрілість науки та її відділення від філософії. Адже Ньютон, як і всі великі вчені, залишався філософом, критичним мислителем, шукачем і скептиком по відношенню до своїх власних теорій. Так, у листі до Бентлея [8] від 25 лютого 1693 р. він писав про свою теорію гравітації, яка разом з тим була й також теорією дальності: “Те, що тяжіння є вродженою, суттєвою і притаманною для матерії властивістю, так що

одне тіло може (безпосередньо) впливати на інше на відстані..., це мені видається настільки абсурдним, що я не вірю в існування хоча б однієї людини, грамотної у філософії, яка могла б прийняти подібну дурницю”.

Ця теорія гравітації Ньютона привела його до скептицизму та містицизму. Він вважав, якщо матеріальні речі, які знаходяться на певній відстані одна від другої, можуть впливати миттєво і безпосередньо одна на другу, то це пояснюється всюдисутністю однієї і тієї самої нематеріальної сутності в усіх точках простору – всюдисутністю Бога. Отже, спроба вирішити проблему дальності привела Ньютона до містичної теорії, згідно з якою простір є сенсорністю Бога, – теорія, що поєднала у собі через науку критичну і спекулятивну фізику та філософію із спекулятивною теологією. Відомо, що Ейнштейн також часто підтримував аналогічні ідеї.

X

Я згідний з тим, що у філософії існують деякі дуже болючі і разом з тим надзвичайно важливі проблеми, які органічно включаються в академічну філософію, наприклад, проблеми математичної логіки та проблеми філософії математики загалом. Я перебуваю під великим враженням від різкого прогресу, який досягнуто в нашому столітті у цих галузях. Однак, що стосується академічної філософії загалом, то мене турбує вплив тих, кого Берклі переважно називав “дрібними філософами”. Звичайно, критична позиція залишається центральним стрижнем філософії. Але ми повинні остерігатися дріб’язковості. Дріб’язкова критика дріб’язкових справ без розуміння фундаментальних проблем космології, людського пізнання, етики і політичної філософії та без здійснення серйозних зусиль їх вирішення видається мені згубною. Схоже, що будь-який друкований рядок, який можна неправильно витлумачити, стає підставою для написання чергової критичної філософської статті. Схоластика, у гіршому значенні цього слова, процвітає; усі великі ідеї тонуть у потоці слів. У той самий час багато редакторів журналів за доказ сміливості й оригінальності свого мислення нерідко дозволяють на їх сторінках самовпевненість і брутальність, що майже не зустрічалося у філософській літературі в минулому.

Я думаю, що обов’язок кожного інтелектуала – усвідомити своє виняткове становище. Він зобов’язаний писати просто і ясно, і бажано гречно, не забуваючи при цьому ні про ті проблеми, що хвилюють людство, для вирішення яких необхідні нові, сміливі і зухвалі ідеї, ні про сократівську скромність – проникливість людини, яка знає, як вона мало знає. На відміну від дріб’язкових філософів з їхніми дріб’язковими проблемами, я вбачаю основне завдання філософії в тому, щоб критично розмірковувати про Світ та наше місце в ньому, а також про наші пізнавальні можливості та здатність творити добро і зло.

XI

Я хотів би завершити одним жартом, взятим, зрозуміло, з неакадемічної філософії. Один з астронавтів, який брав участь у першому польоті на Місяць, після свого повернення на Землю дотепно зауважив (цитую по пам’яті): “Я бачив у своєму житті ще й інші планети, але все-таки Земля найкраща”. Це зауваження здається мені не просто мудрістю, а мудрістю філософською. Ми не знаємо, як пояснити і чи взагалі можна пояснити, що ми живемо на цій чудесній маленькій планеті або чому існує щось таке, наприклад життя, що робить нашу планету такою прекрасною. Але ми живемо на ній і в нас є всі підстави цьому дивуватися і бути безмежно вдячними. Це навіть диво. З погляду науки Всесвіт майже порожній: багато порожнього простору і мало матерії; а там, де існує матерія, вона перебуває у хаотичному розбалансованому русі і ненаселена. Можливо, існує багато інших планет, на яких є життя. І все ж таки, якщо вибрати навмання точку у Всесвіті, то імовірність (визначена на основі нашої сучасної космології) знайти в цьому місці речовину, яка є носієм життя, дорівнює нулю. Отже, життя в будь-якому випадку має виняткову цінність: воно

дорогоцінне. Ми часом забуваємо про це і нехтуємо життям; можливо, через власний недомисел або тому, що наша прекрасна Земля трохи перенаселена.

Усі люди – філософи, оскільки вони дотримуються певної точки зору на життя та смерть. Дехто ж вважає, що життя нічого не варте, бо воно короткочасне і має неминучий кінець. Вони забувають, що в такий самий спосіб можна висунути й контраргумент: якби життя тривало вічно, то воно нічого б не вартувало. Вони не помічають, що постійний страх втратити життя, дає нам можливість відчуття його цінності.

Примітки:

1. Фрідріх Вайсман (1896, Відень, 1959, Оксфорд) – австрійський та англійський філософ-неопозитивіст. Вивчав математику та фізику у Віденському ун-ті, після закінчення якого недовго працював вчителем математики. Деякий час працював бібліотекарем Філософського ін-ту Віденського ун-ту, потім асистентом у Моріца Шліка; брав активну участь у діяльності Віденського гуртка. Після загибелі М. Шліка (1936) керував Віденським гуртком, який на той час вже напіврозпався. 1938 р. емігрував в Англію, де після від'їзду К. Поппера в Нову Зеландію зайняв його місце в Кембріджському ун-ті, читав філософію і математику. Останні роки свого життя працював в Оксфордському ун-ті, де читав лекції по філософії науки. Ф. Вайсману належить формулювання відомого неопозитивістського принципу верифікації (*Logische Analyse der Wahrscheinlichkeitsbegriff // Erkenntnis – 1930–1931*). Незалежно від Л. Вітгенштейна сформулював основні ідеї лінгвістичної філософії. Стаття Вайсмана “Як я розумію філософію” вперше опублікована у 1956 р.: *Waismann F. How I See Philosophy // Contemporary British Philosophy, III / Ed. by H.D. Lewis. Lr 1956. P. 447–490*.

2. Ця ідея пояснюється Вайсманом у примітці: “Насправді філософ – це людина, що при конструюванні наших понять відчуває себе непевно там, де інші бачать перед собою лише второвану стежку повсякденності”.

3. Юм Д. Сочинения. В 2 т. – М.: Мысль, 1966. – 556 с.

4. Спиноза Б. Избр. произведения. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 1: Этика. – Ч. 5. Теорема 3. – С. 592.

5. Жак Моно (1910–1976) – французький біохімік, мікробіолог. Один з авторів гіпотези переносу генетичної інформації і генетичної регуляції синтезу білка в бактеріальних клітинах. Лауреат Нобелівської премії (1965 р.). В області філософії і методології науки вважав себе послідовником К. Поппера.

6. У 1928 р. членами Віденського гуртка було створене товариство ім. Ернста Маха, яке ставило своєю метою розвиток і поширення природничо-наукового світогляду. Головою товариства став Моріц Шлік. До комітету товариства входили: математик Ганс Ган, філософи Отто Нейрат, Рудольф Карнап, Едгар Цільзель.

7. Мається на увазі твердження Дж. Уотсона та Б. Скіннера: “Дайте мені дюжину здорових дітей... і, вибравши серед них першого ліпшого, я обіцяю зробити з нього фахівця будь-якого профілю, який я виберу, – лікаря, адвоката, художника... (або злодія)”. Таким чином, все залежить від моральності всемогутніх біхевіористів. Однак, згідно з їх твердженням, ця моральність, своєю чергою, є нічим іншим, як продуктом позитивних і негативних ситуативних умовних реакцій, тобто визначається зовнішнім стимулом.

8. Поппер цитує добре відомий лист Ньютона до Річарда Бентлі, який часто згадується у різних дослідженнях. Річард Бентлі [Richard Bentley] (1662–1742) – англійський вчений, майстер, тобто начальник Триніті-коледжу Кембріджського ун-ту (1700–1742), листувався з Ньютоном на богословські теми. Намагався використати вчення Ньютона для спростування атеїзму, картезіанства та філософії Гоббса. Запропонував програму підпорядкування науки апологетичним завданням церкви. Сприяв другому виданню “Математичних начал натуральної філософії” І. Ньютона.